

Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca

Teza de doctorat

Rezumat

Frontiere premoderne în spațiul românesc.

Stabilirea și delimitarea graniței dintre Transilvania și Moldova în
secolele XVI-XVII

Coordonator Științific:

C.S. I dr. Susana Andea

Doctorand:

Stoian Silviu

Cluj-Napoca, 2014

Cuprins

Argument

I. Istoriografie

1. Izvoare

II. Frontiera și implicațiile ei la nivel european din Evul Mediu până în Epoca Modernă

1. Principii și cazuri privind stabilirea și delimitarea hotarelor în spațiul european(XV-XVIII)

1.1. Frontiera în spațiul italian

1.2. Frontiera în spațiul spaniol și francez

1.3. Frontiera în spațiul rusesc

1.4. Frontiera în spațiul englezesc

1.5. Frontiera habsburgo-otomană

2. Dezvoltarea cartografiei și rolul acesteia

2.1 Cartografia în spațiul românesc

III. Tradiția și legislația referitoare la frontieră în spațiul românesc

1. Cutume și realitatea legislativă

2. Instituția hotărniciei

2.1. Procedura de stabilire a hotarelor

2.2. Demarcarea hotarelor

3. Protecția juridică a hotarelor

4. Influența puterii suzerane asupra disputelor de frontieră și evoluția statutului juridic a celor două țări

IV. Formarea și evoluția frontierei pe Carpații Orientali în Evul Mediu

1. Evoluția graniței estice a voievodatului Transilvania

1.1. Așezarea cavalerilor teutoni

1.2. Colonizarea și organizarea secuilor

1.3. Fortificații de hotar pe Carpații Orientali

2. Întemeierea Moldovei și unitățile pre-statale de pe versantul estic al Carpaților

3. Mențiuni documentare despre hotarul dintre Transilvania și Moldova

4. Granița dintre Țara Românească și Moldova în secolul al XIV

V. Conflicte și tratative între Transilvania și Moldova(sec. XVI-XVII)

1. Certuri și încălcări ale hotarului în sec. XVI și începutul sec. XVII

2. Intensificarea conflictului pentru munții Suhard și zona Dornelor

3. Negocierile în cadrul Comisiei mixte

4. Conflictul de hotar între Transilvania și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea

VI. Dispute de graniță dintre Transilvania Habsburgică și Moldova în prima jumătate a sec. XVIII

1. Dispute între Karlowitz(1699) și Passarowitz(1718)

2. Dispute între Passarowitz și Belgrad(1739)

3. După pacea de la Belgrad și până la prima cercetare sistematică al întregului curs al graniței

VII. Raportul căpitanului Luchsenstein și prima hartă precisă a graniței

VIII. Evoluția disputelor de la graniță după 1750

IX. Organizarea și paza graniței dintre Transilvania și Moldova(sec XV-XVIII)

1. Organizarea pazei la hotare

2. Circulația și controlul persoanelor

3. Conflicte și încălcări ale hotarului. Infracționalitate

4. Măsuri sanitare la graniță pentru prevenirea pătrunderii epidemiilor în Transilvania

Concluzii

Bibliografie

Anexe

CUVINTE CHEIE: frontieră, graniță, delimitare, dispută, tratate, comisie mixtă

REZUMAT

Problematica frontierelor este una complexă, ea implică organizarea pazei, a vămilor de hotar, administrarea ținuturilor de frontieră, statutul comunităților de graniță, fenomenul de migrație permanentă sau sezonieră. Din punct de vedere militar, foarte important este sistemul defensiv de fortificații (turnuri de supraveghere și cetăți). Nivelul de cunoaștere și de control al graniței afectează direct relațiile comerciale și diplomatice dintre țări. Modul în care o țară își gestionează și apără granițele poate indica gradul de coeziune din interior, puterea autorităților centrale dar și locale, ambițiile teritoriale și interesele strategice. Contextul politico-militar și diplomatic din regiune se reflectă de cele mai multe ori și asupra frontierelor. De asemenea procesul de stabilire a hotarelor, atât a celor din interior cât și a celor externe, presupune anumite proceduri, cutume și nu în ultimul rând marcarea pe teren a hotarelor. Toate acestea sunt garantate apoi de o anumită legislație. După cum se vede, subiectul acestei lucrări nu este unul anost sau strict tehnic ci permite cercetarea mai multor aspecte, fără a intra în sfera frontierelor culturale sau a mentalităților.

Mi-am încadrat cercetarea în intervalul cronologic cuprins între secolele XVI-XVIII. Așa cum sugerează titlul lucrării, inițial am dorit să urmăresc problema disputelor de frontieră dintre Transilvania și Moldova pe parcursul secolelor XVI-XVII. Însă pe parcursul cercetării am realizat că tema nu este fezabilă doar pentru acest interval, deoarece pe baza documentelor, am constatat că înainte de secolul al XVIII-lea a avut loc un singur conflict major. Este vorba de disputa pentru regiunea Dornei dintre bistrițeni și câmpulungeni, care a atins apogeul în vara lui 1642. Comisia mixtă nu a ajuns la o înțelegere, însă partea transilvană a elaborat un întins raport de reambulare a

frontierei aflate în litigiu. Un alt conflict care s-a remarcat în documente a fost pentru o serie de munți aflați în apropiere de regiunea Oituzului, mai precis munții *Cheșcheș-Jirosu*. Aceștia au devenit motiv de dispută după ce domnii Moldovei începând cu Vasile Lupu, au dat în arendă munții, locuitorilor din Tg. Secuiesc în schimbul unei taxe anuale. După sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, ardelenii au revendicat constant munții, ca fiind teritoriu transilvănean. Ambele conflicte au rămas nerezolvate și au continuat și pe parcursul secolului al XVIII-lea. În rest, pentru perioada secolelor XVI-XVII, s-au păstrat o serie de mențiuni referitoare la conflicte minore de graniță, pe toată întinderea frontierei și diverse solicitări ca acestea să se rezolve prin comisii mixte.

Disputele porneau de obicei de la confiscări de animale și produse care generau represalii de-o parte și de alta a frontierei. Aceste incidente se produceau datorită necunoașterii precise a traseului graniței. Moldovenii insistând că linia hotarului trece pe linia de despărțire a apelor (a bazinelor hidrografice) care se afla pe cele mai înalte culmi. Aceste tensiuni de la margini au fermentat până s-au manifestat cu intensitate în secolul al XVIII-lea, când au degenerat în anumite ocazii, în lupte armate pentru munți între populațiile locale. Habsburgii au fost cei care datorită politicii lor constante de a stabili granița în favoarea lor pentru a avea cât mai multe avantaje strategice (controlul trecătorilor) au trezit reacția mai energică a moldovenilor. Tot în secolul al XVIII-lea apar în tratatele de pace articole care au încercat să reglementeze traseul graniței dintre Imperiul Habsburgic și Țările Române. De asemenea stăpânirea habsburgilor asupra Transilvaniei a produs un volum bogat de documente adunate la Sibiu, referitoare la problemele de la hotare. Pe de altă parte secolul al XVIII-lea, este perioada în care se accentuează procesul de centralizare și teritorializare a statelor care determină o mai bună conturarea a frontierelor și o standardizare a tratatelor și procedurilor de stabilire a granițelor pe baza unui drept internațional incipient. Deci dacă aș fi respectat intervalul cronologic inițial stabilit, ar fi rezultat o cercetare incompletă.

Tematica lucrării a impus într-o oarecare măsură și structura pe care am dezvoltat-o astfel: în primul rând am considerat necesară și o abordare a problemei frontierelor la nivel european, selecționând anumite cazuri și zone de frontieră în funcție

de istoriografia la care am avut acces. Intenția a fost de a evidenția mai multe modele europene privind practica de delimitare și stabilire granițelor pe o perioadă cuprinsă între sfârșitul Evului Mediu și secolul al XVIII-lea. Astfel am analizat rolul pe care știința juridică l-a jucat în spațiul italian de la sfârșitul Evului Mediu, în ce privește stabilirea hotarelor între *comunele* italiene. Apoi modul în care regatul englez gestiona frontiera cu Irlanda și Scoția în secolul al XVI-lea, frontiere care erau percepute nu ca limite politice bine definite ci ca zone mai întinse în care nobilimea locală avea rolul de a le ține sub control. Tratatul Pirineilor semnat la 1659-1660 între Franța și Spania pentru delimitarea văii catalane Cerdanya/Cerdagne, aflată în vecinătatea Andorei a evidențiat felul în care puterea centrală, suveranul se raporta teritoriu, suveranitatea nefiind percepută în sens modern teritorial ci ca jurisdicție a regelui. De asemenea comisarii de graniță aveau ca ideal ideea de frontieră naturală *lăsată de Dumnezeu*, principiu pe care nu l-au pus totuși în practică, fragmentând o regiune etnografică unitară din punct de vedere cultural și economic.

Interesantă a fost și frontiera otomano-habsburgică din secolul al XVII-lea, care se baza pe puncte fortificate și care avea constant fluctuații datorate războaielor și raidurilor făcute de-o parte și de alta. În acest context se manifesta tendința otomanilor de a nu accepta, până la pacea de la Karlowitz(1699), granițe bine fixate și stabilite între două puteri egale. Cel mai interesant caz mi s-a părut cel al frontierei rusești care se deosebea în mai multe privințe de restul Europei. Pe o perioadă de trei sute de ani, secolele XVI-XVIII, rușii vor construi, împotriva tătarilor și a altor populații din stepă, linii defensive lungi de sute de kilometri formate din întărituri de lemn, pământ și cetăți de piatră. Aceste linii, care marcau granița politică, au înaintat treptat până ce stepa a fost colonizată și a intrat sub stăpânirea Moscovei. Spre deosebire de regatele europene occidentale, frontiera se afla încă din secolul al XVII-lea, sub autoritatea directă a țarului, datorită permanentei amenințări a expedițiilor de jaf ale tătarilor.

Un alt aspect analizat a fost dezvoltarea cartografiei ca știință, care a devenit apoi un instrument de putere și a permis suveranilor să-și cunoască mai bine teritoriul și să inițieze acțiuni pentru securizarea și omogenizarea granițelor. Aceste evoluții europene

se vor manifesta în secolul al XVIII-lea și în zona Carpaților, astfel că habsburgii sunt primii care realizează hărți detaliate ale frontierelor. Din aceste motive ar fi fost inoportun să tratez frontiera dintre Transilvania și Moldova fără a cunoaște și realitățile din restul Europei.

Problematica frontierelor presupune și cunoașterea cutumelor și a legislației, care a stat la baza apariției și dezvoltării hotarelor. În acest sens am încercat să văd care au fost regulile juridice și procedurile în Transilvania și Moldova pentru stabilirea, delimitarea, marcarea și protecția juridică a hotarelor. Aici am avut în vedere și hotarele interne, între comunități sau între proprietari, deoarece aceste au unele proceduri care sunt comune hotarelor dintre țări și există o influență reciprocă. Am analizat inițial raportul dintre cutumă și lege pentru a lămuri care este diferența între aceste două concepte și când una are întâietate în fața celeilalte, în ce privește procedura de stabilire a hotarelor. Apoi apelând și la anumite izvoare juridice am descris măsurile legale ce se aplicau în cazul în care hotarele nu erau respectate și erau încălcate, nu înainte de a analiza instituția hotărniciei cu toate procedurile ei. Alte aspecte ce țin de norme juridice se referă la influența pe care Imperiul Otoman, ca putere suzerană, o avea asupra disputelor de frontieră dintre cele două țări și dacă modificarea statutului juridic a Transilvaniei și Moldovei s-a repercutat și asupra conflictelor de la graniță.

Am dedicat un subcapitol principiului *uti possidetis*, care reglementa, mai ales din secolul al XVIII-lea, delimitarea granițelor între state în urma unui conflict militar. Acest principiu ce presupunea reținerea teritoriilor cucerite în urma unui război a încercat și Viena să-l aplice la granițele sale, mai ales când ieșea victorioasă din războaie. În cazul graniței cu Moldova însemna cel puțin acapararea arealurilor montane care ofereau controlul asupra pasurilor și căilor de acces.

Studierea graniței dintre Transilvania și Moldova nu ar fi completă fără cunoașterea epocii în care Carpații Orientali au început să joace rolul de frontieră și apoi de graniță politică între regatul medieval al Ungariei și Moldova. Am făcut astfel o prezentare istorică a momentelor care au contribuit la definirea Carpaților Răsăriteni, ca frontieră, începând cu colonizarea de către regii Ungariei, a populațiilor cu rol militar

care trebuiau să securizeze această frontieră în fața cumanilor și apoi a tătarilor. Mă refer aici la cavalerii teutoni și la secuii, așezați în estul Transilvaniei. Un alt moment important a fost înființarea Moldovei, inițial ca marcă de graniță aflată în subordinea politică a regatului ungar, ce trebuia să fie un avanpost împotriva tătarilor. Moldova cu rolul ei de marcă de protecție a ocupat probabil întreg versantul estic al Carpaților Orientali, iar apoi după ce și-a întins autoritatea și asupra celorlalte formațiuni politice de la est de Carpați a ieșit de sub autoritatea regelui Ungariei. Pentru această perioadă (secolele XIV-XV) am încercat să adun, pe cât posibil, toate mărturiile ce se referă direct la granița dintre voievodatul Transilvaniei și Moldova. În încheierea acestui capitol a fost necesar să clarific, care era granița dintre Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea, deoarece au existat opinii în istoriografie, că doar din timpul lui Ștefan cel Mare, Moldova a stăpânit sectorul cuprins între Oituz și râul Putna și că până atunci Țara Românească controla acest segment de graniță cu Transilvania.

Corpul central al lucrării este format de capitolele ce analizează disputele de graniță dintre cele două țări între secolele XVI-XVIII, și este împărțit cronologic. Pentru cea mai mare parte a secolului al XVI-lea există doar câteva mențiuni despre hotar. Probabil și datorită unor factori ce țin de demografie sau de numărul și mărimea turmelor de animale, nu s-au produs conflicte majore pentru stăpânirea munților în această perioadă. Însă începând cu ultimul deceniu al secolului apar certuri datorate încălcării graniței, în zona Dornei, când Bistrița a trecut dincolo de cumpăna apelor și a ocupat valea Dornei. În această zonă s-a produs conflictul dominant al secolului al XVII-lea, conflict ce a fost reflectat în numeroase plângeri și scrisori între cei implicați, de la nivelul autorităților locale, până la cele centrale. Am încercat să urmăresc cauzele și modul în care acest conflict s-a intensificat până în momentul în care s-a întrunit la hotar în 1642, o comisie mixtă, pentru a stabili care era traseul graniței. Apoi am analizat negocierile care au avut loc în cadrul acestei comisii. Negocieri care însă au eșuat iar a reușit să se mențină. În continuare am relatat și alte certuri de hotar care au avut loc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar care nu au atins nivelul disputei pentru zona Dornei.

Intrarea Transilvaniei sub controlul austriecilor a marcat schimbarea raporturilor cu Moldova. Carpații devin graniță între două imperii, unul aflat în ascensiune și celălalt în declin. În secolul al XVIII-lea, dispute au loc pe toată lungimea graniței cu Moldova. Pe lângă obișnuitele conflicte dinspre Bistrița, se activează sau se intensifică și cele din zona pasului Oituz și dinspre Vrancea. Acest lucru se datorează în parte și războaielor purtate între Otomani și Habsburgi. Pacea de la Karlowitz(1699) și pacea de la Passarowitz(1718), sunt favorabile Vienei, care a încercat să impună principiul *uti possidetis* pentru a anula principiul moldovenesc al cumpenei apelor și să ocupe toate pozițiile avantajoase strategic. Acest lucru a dus la o reacție puternică din partea moldovenilor care de mai multe ori au întreprins acțiuni coordonate pentru ocuparea munților până la cumpăna apelor. Acțiuni sprijinite de domnii fanarioți ai Moldovei. Un volum bogat de documente atestă luptele care s-au dus pentru stăpânirea teritoriilor disputate, anchetele pe teren, ascultarea martorilor, negocierile din cadrul comisiilor mixte. Cu toate acestea cele două părți nu au putut ajunge la un acord definitiv. Un reper important în evoluția frontierei dintre Moldova și Transilvania, a fost anexarea Bucovinei în anul 1775, moment pe care, însă nu l-am analizat în lucrare, deoarece reprezintă o limită cronologică a temei mele.

Cel mai important moment care marchează istoria frontierei dintre cele două țări până la anexarea Bucovinei, îl consider eu, a fi realizarea primei hărți a frontierei dintre Transilvania și Moldova și întocmirea unui raport detaliat de către un anume ofițer, inginer-topograf, de origine săsească Stephan Lutsch von Luchsenstein. Viena avea nevoie de o imagine cât mai completă a frontierei cu Moldova și a disputelor ce o măcinau, pentru a-și putea susține pretențiile în fața otomanilor și a moldovenilor. Astfel că în anul 1750, a fost însărcinat cu această misiune von Luchsenstein, care până la finele anului 1751, și-a încheiat treaba . A fost realizată prima hartă modernă a zonei de graniță, de o foarte bună precizie, care indica toate zonele aflate în litigiu și pretențiile fiecărei părți, precum și un raport care explica în detaliu harta și făcea o analiză și un istoric al conflictelor de graniță dintre cele două țări. Aceste două documente, pe care le-am anexat lucrării dezvăluie clar viziunea și atitudinea

habsburgilor în ce privește frontiera, și definesc clar pretențiile teritoriale ale Vienei. De asemenea istoricul diferendelor de graniță pe care îl face Luchsenstein, indică faptul că au fost doar câteva conflicte în secolul al XVII-lea principalul fiind cel pentru zona Dornei.

Ultimul capitol al lucrării care completează tema abordată este dedicat organizării și pazei la graniță. Am adus inițial o serie de detalii geografice privind drumurile și pasurile ce străbat Carpații Orientali, pentru a se înțelege modul cum erau așezate vămile și fortificațiile ce trebuiau să păzească căile de acces. Unitățile administrative aflate la frontieră au jucat și ele un rol important, deoarece existau atribuții și prerogative ale reprezentanților acestor ținuturi de a supraveghea frontiera. Am discutat apoi modul cum se organiza paza la graniță și ce contribuții au adus comunitățile aflate în apropierea ei. Plăieșii în Transilvania și străjerii în Moldova aveau mai multe îndatoriri decât să supravegheze granița, ei trebuiau să prindă infractorii, să oprească migrația ilegală, să apere punctele vamale și de carantină. Am analizat pe scurt și acest ultim aspect al apariției cordonului sanitar și al măsurilor ce au fost luate la frontieră pentru a preveni pătrunderea epidemiilor de la est.